

М. М. ШМАГЛИЙ

ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ БІЛЯ с. ГРИГОРІВКА НА ДНІПРІ

Серед численних пам'яток трипільської культури Середнього Подніпров'я лише декілька поселень розташовано на березі Дніпра. Це Гребені¹, Балико-Щучинка² поблизу Ржищева і Пекарі³ біля Канева. Всі інші поселення знаходяться на далекій відстані від цієї великої річки. Згадані поселення відносяться до початку пізнього етапу розвитку трипільської культури. Як рідке явище такого розташування пам'ятки привернуло до себе увагу трипільське поселення коло с. Григорівка, відкрите в 1960 р. співробітниками Інституту археології АН УРСР Є. Ф. Покровською та І. Г. Шовкоплясом⁴. У 1964 р. на цьому поселенні загоном Канівської експедиції Інституту археології АН УРСР були проведені розвідкові розкопки. Поселення знаходиться на північній околиці села за колгоспним садом, за 300 м від крайніх хат. Воно розташовано на мису плато «Ігнаткіна гора», що підіймається над дніпровською заплавою до 30 м. З півдня поселення захищалося глибоким ярмом, а з сходу та півночі — крутими схилами мису. Мис виступає в бік заплави, має покату поверхню і являє собою пануючу висоту над значною ділянкою дніпровської долини.

Культурні залишки виявлені в двох місцях. Скупчення черепашок Упію, кісток тварин та уламків трипільської кераміки було зафіксоване в південно-східній частині мису розвідкою Є. Ф. Покровської та І. Г. Шовкопляса і частково досліджено. Воно було аналогічним скупченню культурних залишків, досліджених розкопками 1964 р., опис якого подається нижче.

В північно-західній частині мису на поверхні, за 40 м від дороги с. Григорівка — с. Зарубинці і на відстані 15 м від північно-східного схилу мису було простежено досить значне скупчення черепашок Упію та фрагментів кераміки. Тут був закладений розкоп (6×8 м). На глибині 0,2 м, на фоні лесовидного суглинку, виявлена пляма з сильно гумусованої супесі, де головним чином і зосереджувались знахідки.

Пляма мала форму витягнутого овала і була орієнтована довгою віссю з північного заходу на південний схід. Її розміри: довжина — 6,3 м, ширина — 4 м.

¹ С. М. Бібіков, М. М. Шмаглій. Трипільське поселення біля с. Гребені.— Археологія, т. XVI. К., 1964, стор. 131—132.

² В. Козловська. Розшуки та розкопки на правому березі Дніпра між м. Ржищевим та с. Балики.—Короткі повідомлення ВУАК за 1926 р. К., 1927, стор. 42—43.

³ М. М. Бондар. Пам'ятки стародавнього минулого канівського Придніпров'я. К., 1959, стор. 21.

⁴ Є. Ф. Покровська, І. Г. Шовкопляс. Звіт про розвідку в зоні будівництва Канівської ГЕС. Науковий архів ІА АН УРСР.

В процесі розкопок на площі плями виявлено скупчення черепашок *Uplio* і в меншій кількості *helix pomatia*. Воно мало найбільший діаметр — 1,5 м. У скупченні і поряд з ним знайдені фрагменти трипільського посуду (найбільш численна форма — горщики), кістки тварин та риб, маленькі шматочки деревного вугілля та глиняної обмазки. Інколи траплялось каміння невеликих розмірів (10×15 см). Після розбору скупчення черепашок були визначені контури та глибина ями, в якій знаходились культурні залишки. Її розміри: довжина — 5 м, ширина — 4 м, найбільша глибина — 1 м. Слід відзначити, що в центральній частині ями знаходились сліди вогнища, яке характеризувалось попільністю ґрунту, знахідками вугликів та обпалених стулок черепашок. Заслуговує на увагу той факт, що черепашки залягали не суцільною масою, а окремими скупченнями, які були відокремлені одне від одного тоненькими прошарками ґрунту. В розрізі вогнищевої ями та в скупченні черепашок можна побачити, як стулки черепашок залягають окремими, перекриваючими одна одну лінзоподібними купками. Аналогічне явище зустрічається і на трипільському поселенні в с. Балики, де скупчення черепашок складалося з кількох невеликих прошарків⁵.

Поблизу вогнища та скупчення черепашок знаходились розвали посуду та ціла мисочка. Увесь комплекс знахідок та умови його залягання свідчать про те, що ми маємо справу з залишками житлової споруди. Вона мала відкрите вогнище і долівку, заглиблену в ґрунт на 0,5 м. В плані споруда була овальною. Якими були стіни — невідомо, але можна вважати, що вони докорінно відрізнялись від стін, типових трипільських жител, від яких завжди зберігаються значні скупчення обпаленої глини. Можливо, що житло мало вигляд куреня чи напівземлянки і виконувало функції тимчасового приміщення. До подібного висновку дійшли В. Хвойко та В. Козловська, які досліджували аналогічні житлові комплекси на поселенні Балики біля Ржищева⁶.

Вже зазначалося, що в житловому заглибленні були знайдені досить численні фрагменти посуду, які можна поділити на дві групи: 1) фрагменти посуду з розписним орнаментом; 2) фрагменти з заглиблено-спіральним орнаментом.

Перша група (рис. 1, 1, 2, 4) представлена мисками конічної форми, глечиками біконічної форми з високими прямими вінцями та посудом з вузькою шийкою і грушоподібним тулубом. Характерною особливістю цієї групи посуду є керамічна маса. Вона виготовлена з добре відмудленої глини, яка інколи містить домішки шамота. Випал високої якості. Колір поверхні коливається від рожевого до світлокоричневого. Поверхня деяких посудин покрита розписом темнокоричневого кольору, який складається з паралельних широких та вузьких смужок.

Друга група посуду (рис. 1, 3, 5, 6) репрезентована мисками конічної форми (у деяких потовщеним косозрізаним краєм), глечиками біконічної форми з прямими високими вінцями, горщиками з опуклим тулубом, поверхня якого прикрашена заглиблено-спіральним орнаментом, та з високими, злегка відігнутими вінцями, по краю яких нанесені «нігтьові» заглибини, а поверхня оздоблена вертикальними або наклонними смужками «розчосу». На плічках горщиків нерідко є один ряд наколів підтрикутної форми. Зустрінуто орнамент у вигляді відтисків «гребінки». Керамічна маса з домішками товчених черепашок та крупнозернистого піску. Колір поверхні коливається від світлосірого до чорного. Внутрішня поверхня, як правило, темніша за зовнішню.

В цілому керамічний комплекс з поселення у с. Григорівка визначається бідністю орнаменталізації та одноманітністю форм посуду, що вза-

⁵ В. Козловська. Вказ. праця, стор. 43.

⁶ В. Хвойко. Розкопки в 1901 г. в області трипольської культури.— ЗРАО, т. V, вып. 2. СПб., 1904, стор. 6; В. Козловська. Вказ. праця, стор. 42—43.

галі не є характерним для кераміки трипільських поселень Середнього Подніпров'я. За типами посуду та орнаментациєю кераміка з поселення в с. Григорівка близька до кераміки трипільських поселень Балики⁷, Коломійщина⁸, Гребені⁹.

Це дає підставу віднести поселення у с. Григорівка до початку пізнього етапу розвитку трипільської культури (етап С-І за періодизациєю Т. С. Пассек). Але особливість трипільського поселення в с. Гри-

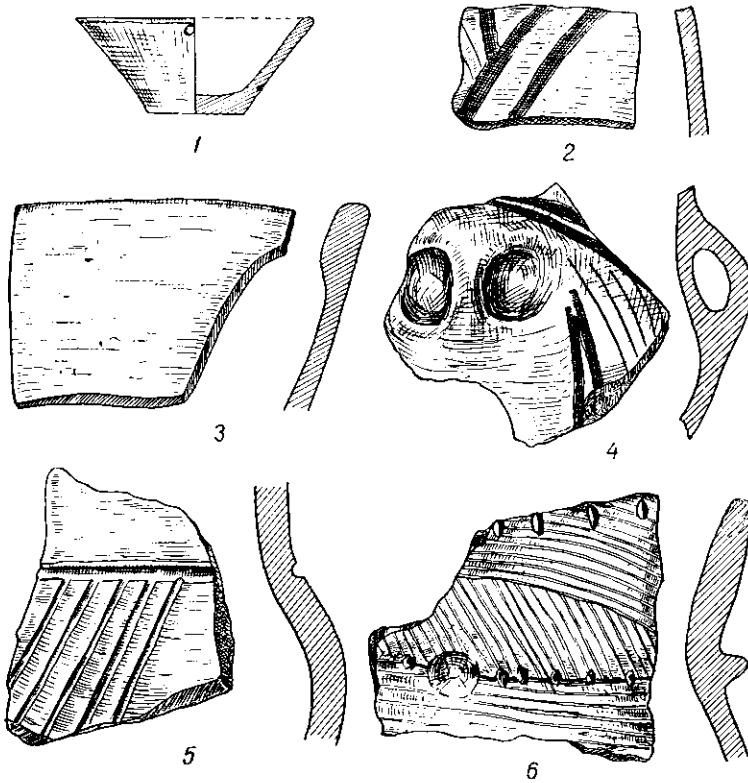


Рис. 1. Кераміка з поселення поблизу с. Григорівка:
1, 2, 4 — посуд з розписом; 3, 5, 6 — посуд з заглибленим орнаментом.

горівка виявляється не в характері керамічного комплексу, а в топографічному розташуванні, в конструкції жител, а також в наявності значної кількості скупчень черепашок. Безперечно, що річкові молюски *unio* та *helix pomatia* вживались трипільським населенням в їжу. Про це свідчить як розміщення скупчень черепашок поблизу вогнища, так і обгорілість деяких стулок черепашок. Значна кількість черепашок свідчить про те, що вони займали досить важливе місце в харчовому балансі мешканців григорівського поселення. На перший погляд може здатися дивним, що трипільські племена, які мали розвинене землеробство та скотарство, вживали в їжу непривабливі черепашки. Але у цього явища є глибоке коріння. Справа в тому, що трипільська людина ще не завжди могла забезпечити себе продуктами харчування від землеробства та скотарства протягом року. Причини цього могли бути різні (неврожай, засуха, епідемії скота та інші). Щоб забезпечити себе їжею, трипільське населення час від часу повинно було від відтворюючих форм господар-

⁷ В. Козловська. Вказ. праця, стор. 43.

⁸ Т. С. Пассек. Периодизация трипольских поселений.— МИА, № 10. М., 1949, стор. 140—145.

⁹ С. М. Бібіков, М. М. Шмаглій. Вказ. праця, стор. 134.

ства повертатися до присвоюючих, зокрема, до полювання, рибальства та збиральництва.

Полювання та збиральництво мало велике значення, особливо на ранніх етапах розвитку трипільської культури. На це вказують як залишки кісток диких тварин, так і численні скупчення молюсків Уніо, що майже постійно знаходять на ранньотрипільських поселеннях (Ленківці¹⁰, Лука-Врублівецька¹¹ та ін.).

Про полювання мешканців григорівського поселення свідчать фауністичні залишки оленя благородного, косулі та кабана¹². На рибальство вказують кістки щуки, знайдені серед кухонних покидьків. Сліди збиральництва на поселенні відбилися досить однобічно — у вигляді значних скупчень черепашок уніо. На наш погляд, григорівське поселення не є постійним місцем проживання трипільського населення. Його залишки, зокрема жител, вказують на тимчасовий характер та сезонність цього поселення. Можна припустити, що постійне місце проживання його мешканців було десь на віддалі від Дніпра, на плато, де були розташовані їх польові угіддя. А на берег Дніпра трипільське населення приходило тоді, коли доводилось прогудуватися за рахунок рибальства та збиральництва молюсків, коли запаси старого врожаю вже були вичерпані, а до нового ще було далеко.

Таким чином, поселення в с. Григорівка разом з іншими трипільськими поселеннями, розташованими на Дніпрі, характерною рисою яких є наявність жител напівземлянкового типу та скупчення черепашок, є сезонним поселенням трипільських племен, які з метою добування їжі повинні були залишити свої постійні місця проживання на плато і переселятися на береги великої річки. Перебували вони тут тимчасово, можливо, чекаючи нового врожаю (весняно-літній період).

Таким чином, вивчення поселень типу Григорівка — Балики розкриває ще одну сторінку економічного життя трипільських племен і доповнює наші уявлення про їх культуру та побут.

Н. М. ШМАГЛИЙ

ТРИПОЛЬСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ У с. ГРИГОРОВКА НА ДНЕПРЕ

Резюме

Среди многочисленных поселений трипольской культуры Среднего Поднепровья только несколько расположено на берегу Днепра. К числу таких памятников относится и поселение у с. Григоровка Переяслав-Хмельницкого района Киевской области, на котором в 1962 г. были проведены разведочные раскопки. Изучение керамического комплекса с этого поселения позволяет отнести его к началу позднего этапа в развитии трипольской культуры.

Своеобразием этого поселения является наличие нескольких жилищ (полуземлянок) и многочисленных скоплений ракушек Уніо, которые употреблялись в пищу. Анализ вещественного материала и остатков домостроительства говорит о сезонном характере трипольского поселения у с. Григоровка. Изучение поселений этого типа раскрывает еще одну страницу экономической жизни трипольских племен и дополняет наши представления об их культуре и быте.

¹⁰ К. К. Черниш. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі. К., 1959, стор. 30.

¹¹ С. Н. Бибиков. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. — МИА, № 38. М., 1953, стор. 59.

¹² Фауністичні залишки виявлені В. І. Бібіковою, за що автор висловлює вдячність.